

Lea Dasberg's joodse denken

Boekbespreking van: Lea Dasberg, historica en pedagoog, hovenier in het hof der historie

W. Koops

Marion de Ras, gepromoveerd in de historische pedagogiek, hoogleraar genderstudies en sociologie in Nieuw Zeeland en in Duitsland, schreef een biografie van de door haar bewonderde promotor/leermeester Lea Dasberg (De Ras, 2016). Ik hoopte op een boek dat mij terug zou voeren naar de tijd dat Dasberg een rol speelde in de theoretische en historische pedagogiek en misschien nieuwe gegevens en inzichten zou opleveren. Helaas is dat maar in zeer beperkte mate het geval. Het boek gaat eigenlijk vooral over het jood-zijn van Dasberg, en over haar historisch werk over joodse geschiedenis. En ja, ook over haar pedagogisch werk, maar niet zo dat er iets nieuws te leren valt, noch over het vak, noch over Lea Dasberg als hoogleraar pedagogiek.

Het is niet moeilijk om in ieder geval de bewondering en het respect van De Ras voor Dasbergs ongelooftelijke doorzettingsvermogen, ambitie en creativiteit te delen, zoals nog zal blijken. De Ras schrijft in de Inleiding van haar boek dat ze geen hagiografie wil schrijven, maar een "vol mens" wil schetsen. In haar Amsterdamse bestaan had Dasberg die hagiografie al uitgebreid gehad. "Mensen en vooral journalisten wilden haar bewonderen en vroegen haar naar haar wetenschappelijke standpunten, zonder ooit een kritische vraag te stellen. Ze was tenslotte Joods en gehandicapt en dus kon je dat niet doen." (blz. 3). Dasberg is dan ook nooit gewend aan kritiek en kon daar dan ook niet mee omgaan, anders dan in woede te ontsteken (zie bv. blz. 214/215).

Wie geen hagiografie wil schrijven doet er goed aan zich niet al te gemakkelijk in superlatieven uit te laten. "Dasberg was in de tijd dat ik haar leerde kennen de beroemdste pedagoog van Nederland." (blz.1). Die uitspraak is wel voor nuance vatbaar. In die tijd (het moet rond 1980 geweest zijn) leefde Langeveld, de beroemdste pedagoog van Nederland, nog. Tenzij we de vrouwelijke

vorm (pedagoog) serieus moeten nemen. Maar dan was er nog Bladergroen (Van Essen, 2013), hoogleraar orthopedagogiek in Groningen, die zeker zo beroemd was. Beetje overdreven dus, die uitspraak van de Ras. Zo suggereert ook de mededeling dat Dasberg's lectoraat al voor haar oratie was omgezet in een hoogleraarschap (blz. 172) iets speciaals. De biografie had wel even mogen aantekenen dat dat het gevolg was van een ministerieel besluit om alle lectoraten op te heffen en om te zetten in leerstoelen (en tegelijk het tot dan nog zeer riant hoogleraarsalaris te reduceren tot dat van de vroegere lectoren - een rigoreuze bezuinigingsmaatregel).

Lea Dasberg heette officieel Lena, vernoemd naar haar grootmoeder aan moederszijde, en ze werd door haar familie Leneke genoemd. De bij het gezin Dasberg inwonende grootmoeder was een onmogelijk lastig, ruziemakend mens, aan wie Lea een hekel ("bloedhekel", blz. 21) had. In de tijd dat ze op het Vossius gymnasium zat begon ze zich daarom Lea te noemen (blz. 112). Ze werd geboren in 1930 in een joods orthodox en zionistisch gezin in de Jodenbuurt van Amsterdam. Haar vader, Isaac Dasberg was huisarts en hield praktijk aan huis op de Nieuwe Herengracht. Haar moeder, Bertha Nijstad, stamde uit een gezin van antiquairs. Al op driejarige leeftijd werd Lea getroffen door jeugdreuuma. Ze had spierkrampen, verkramping van ledematen en verschrikkelijke pijnen. Er was geen genezing mogelijk en er was geen medicatie om de pijn te verminderen. Op zevenjarige leeftijd werd ze voor een kuur naar Zwitserland gebracht, waar ze de gehele oorlogstijd zou blijven, ver weg van haar ouders en twee zusjes, van wie ze jarenlang niets vernam, omdat ze waren ondergedoken en contact, ook per brief, nauwelijks mogelijk was. Volgens de biografie heeft Lea een verschrikkelijk eenzame tijd gehad in Zwitserland. Haar herinneringen

aan het joodse Amsterdamse milieu en aan haar gezin en familie, en aan de joodse feesten en rituelen, waren haar troost. Na de bevrijding ontving Lea post van haar ouders, maar werd pas een jaar later opgehaald. De biografe weet niet geheel duidelijk te maken waarom dat traumatische extra jaar nodig was.

Al op de tweede bladzijde van het boek maakt de Ras duidelijk dat Lea het zeer oneens was met de manier waarop, in het geschiedenisonderwijs, de tweede wereldoorlog en de Holocaust domineren in de geschiedenis van de joden; zij wil dat ook de geschiedenis der joden van voor de tweede wereldoorlog erbij wordt betrokken. Later zou zij ook de "Shoa business" fel afwijzen. "De Holocaust is iets van de nazi's, iets van de gojim." ... "De Holocaust is ons probleem niet, de hele Holocaust is het probleem van de westerse cultuur die zo iets mogelijk heeft gemaakt." (blz. 198). Het wordt ook duidelijk dat Lea nooit door haar ouders of anderen volledig is geïnformeerd over de gruwelen die haar familieleden (van wie velen in de kampen zijn vermoord) hebben ondergaan. Lea zelf sprak en schreef weinig over de Holocaust, behalve dan in de juist aangegeven kritische zin. De Ras besteedt desalniettemin tientallen bladzijden aan de beschrijving van wat de familieleden is aangedaan. Dramatische bladzijden, waarvan toch de vraag is wat de functie ervan voor de biografie van Lea Dasberg is. Het verdienstelijke en uitgebreide archiefonderzoek dat door de Ras is verricht om in kaart te brengen wat de familie van Lea in de oorlog is overkomen levert informatie op die in de beleving van Lea geen rol van betekenis heeft gespeeld.

Na terugkeer in Amsterdam in 1946 wordt meteen duidelijk dat de Zwitserse periode niet veel soelaas heeft geboden: Lea's handicap is nog steeds zeer ernstig. Haar lichaam, ingegipt als experiment, gestopt in de groei, was volkomen vastgegroeid (blz. 98). Vader Dasberg vond de orthopedisch chirurg La Chapelledie, "...die steeds met kleine operaties dat vastgeroeste lichaam weer losmaakte en gewrichten construeerde." (blz. 98). Na de operaties moest

Lea eindeloos oefenen, en opnieuw veel pijn verdragen. Uiteindelijk zou ze levenslang een rolstoel moeten gebruiken en kon en kan ze tot op heden alleen leven met de permanente hulp van verzorgsters die haar helpen om naar het toilet te gaan, te gaan liggen en op te staan, enzovoort. In de biografie staan heel veel passages, waarin Lea als student en later als docent door mannelijke medestudenten en collegae trappen wordt opgedragen, ten overstaan van een gehoor van studenten en collega's naar een spreekgestoelte wordt gedragen, enzovoort. Dat ze dit allemaal onderging en desalniettemin als een bezetene intellectuele arbeid verrichtte, dwingt de bewondering en het respect af, waarop ik eerder al duidde.

Naast haar lichamelijke conditie werd ook Lea's intellectuele vorming, eveneens ernstig gestagneerd in Zwitserland, ter hand genomen. Toen ze terugkwam in Amsterdam, op haar zestiende jaar, bevond ze zich qua scholing op het niveau van de toenmalige zesde en hoogste klas van de lagere school. Lea's vader beschikte over een geweldig netwerk en vond Jaap Meijer bereid haar scholing op het gewenste peil te brengen. Meijer was een gereputeerde geleerde, gepromoveerd bij de historicus Jan Romein. Hij was de vader van Ischa Meijer, de bekende journalist en presentator uit de jaren 70- 90 van de vorige eeuw, aan wie zijn minnares Connie Palmén na zijn dood een boek zou wijden (Palmén, 1998). In eerste instantie koos Meijer er voor haar te onderrichten in geschiedenis, Tenach en Hebreeuws, om haar voor te bereiden op het laagste examen van de Nederlandse Zionistenbond. In 1947 haalde Lea dat examen. Meijer, die door Lea geadooreerd werd en door haar in latere essays werd aangeduid als "Mentor, Motor en Rebbe" (blz. 102), besloot haar in de drie jaar daarna voor te bereiden op het staatsexamen gymnasium. Na drie jaren hard werken kreeg ze evenwel een zeer grote teleurstelling te verwerken: ze zakte. Maar Meijer sprak met zijn vriend Jacques Presser, die toen les gaf op het Vossius gymnasium en deze wist de directeur van het Vossius over te halen Lea toe te laten tot de examenklas. Meijer en Lea's vader

schakelden voor bijlessen aan Lea bevriende studenten en collega's in. Ik merk terzijde op dat het Lea, meestal door bemiddeling van haar vader, niet bepaald heeft ontbroken aan steun van heel veel intellectuelen uit de Joodse gemeenschap in Amsterdam. Dit, in combinatie met haar ambitie en doorzettingsvermogen leidde ertoe dat ze in 1952 met vlag en wimpel het gymnasium eindexamen haalde.

Na haar examen besloot ze geschiedenis te gaan studeren aan de UvA. Haar belangrijkste hoogleraren waren Jan Romein en Jacques Presser. Haar studie verliep voorspoedig. Al voor haar doctoraal examen werd ze aangetrokken om geschiedenisles te geven op het Maimonides-gymnasium in Amsterdam. Ze bleek een uitstekend docente te zijn, die door de leerlingen zeer positief beoordeeld werd. Overigens werd ze verliefd op een leerling, die op zijn beurt haar avances waardeerde, maar zich uiteindelijk wenste te beperken tot een ontmoeting op het intellectuele vlak. Hij zou later naar het plaatsje Yeroham in Israël vertrekken, alwaar Lea een onderwijsproject zou uitvoeren. Lea voltooide haar geschiedenisstudie (met als hoofdvak middeleeuwse geschiedenis) in 1960 en begon daarna, naast haar lerarenbaan, te werken aan haar proefschrift.

Ze werkte zeer geëngageerd en systematisch aan haar proefschrift over de neergang van de maatschappelijke status van joden in de elfde eeuw (Dasberg, 1965). Het was overigens niet haar proefschrift dat haar landelijke bekendheid bracht, maar vooral haar veertiende stelling, luidende: "Het uitweiden over de Tweede Wereldoorlog bij het geschiedenisonderwijs is niet het aangewezen middel tot wekken van historisch bewustzijn bij de schoolgaande generatie en werkt bovendien op gevaarlijke wijze op de sensatiezucht en de gevoelens van valse romantiek bij de leerlingen." Deze stelling lokte felle kritiek uit bij Loe de Jong (auteur van: Het Koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog), Jacques Presser (auteur van: Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945) en een aantal andere joodse auteurs. Presser meende "...de enigen die

hier werkelijk met genoeg kennis van zullen nemen zijn de antisemieten hier en elders." De Jong schreef dat het een academische traditie was de laatste stelling bij een proefschrift een nonsensicaal karakter te geven. Hij stelde vast: "Deze promovenda is daar uitstekend in geslaagd." Er waren reacties en discussies in de dag- en weekbladen: NRC, Trouw, Het vrije Volk, Vrij Nederland. In haar reacties in radiopraatjes en in de NRC en in Het Handelsblad legde Lea Dasberg haar opvatting over Joodse geschiedenis, of beter nog: over joods denken, uit. Dat denken kijkt altijd vooruit. De geschiedenis is er niet om te herdenken, maar om te herbeleven en van daaruit kritische vragen over het heden te stellen (blz. 136). Van daaruit bekritiseert Lea Dasberg dan ook het in 1965 verschenen boek van Presser. Zij noemde het in NRC "...een grof schandaal, dat het vlot leesbaar was en een verhaaltje was geworden." Later zou zij er nog een schepje bovenop doen en de "Shoa business" veroordelen. Ook het idee van een tweede generatie slachtoffers was voor haar onacceptabel. Dat iedereen zich daarop stortte (zoals de joodse psychiater De Levita) vond zij "Shoa business". Je moet volgens haar de joodse identiteit niet ophangen aan Endlösung, maar aan de gehele joodse geschiedenis. Zij merkte bijna cynisch op: "...de hoeveelste generatie zijn wij na de kruistocht?!" (blz. 200). We kunnen vaststellen dat Lea Dasbergs nationale bekendheid en roem vooral berusten op haar 14de stelling en de daarop volgende polemieken in de media.

In 1969 las Lea een advertentietekst van de Universiteit Utrecht om een hoofddocent Historische Pedagogiek te werven. Hoewel ze geen notie had van historische pedagogiek solliciteerde zij. Ze werd uitgenodigd voor een gesprek door Ton Beekman, hoogleraar en hoofd van de Vakgroep. De biografie suggereert dat Ton Beekman haar onderhield over historici als Philip Aries, waarover Lea niets wist, maar wel slim en charmant meepraatte. Ze werd aangenomen.

Het leert ons iets over het ontwikkelingsniveau van de historische en theoretische pedagogiek in die tijd, dat Dasberg meteen

de opdracht kreeg de algemene inleiding in het vak te verzorgen. Een paar maanden uiterst toegewijd en intensief studeren was daartoe - in haar geval - toereikend. Zij was in Utrecht een gewaardeerde docent, origineel en onderhoudend. Ze werd door de linkse activistische studenten uit die tijd gezien als maatschappijkritisch en dus “links”, wat haar populariteit geen kwaad deed. Al in 1975 publiceerde zij haar meest succesvolle boek over “Grootbrengen door kleinhouden” (Dasberg, 1975), dat 17 drukken zou beleven en Lea Dasberg werd met dat boek vereenzelvigd. Het boek is zeer vlot leesbaar. Maar het voegt weinig toe aan de toen al beschikbare literatuur over infantilisering, dat is de historisch toenemende afstand tussen kinderen en volwassenen. Wat zij jeugdland noemt is de aparte van de volwassenen gescheiden kinderwereld, die vooral zijn beslag kreeg in de 18de eeuw. Haar boek rust op het werk van J. H. van den Berg en Philip Ariès. Ze gaat overigens niet diep op deze bronnen in en verzuimt de sociologisch historische analyses van Norbert Elias en bijvoorbeeld Helmuth Plessner in haar betoog te betrekken. Voor een overzicht van de geschiedenis van de infantilisering verwijs ik korthedshalve naar mijn recent verschenen boek (Koops, 2016). De verdienste van Dasbergs boek is dat het die historische ontwikkelingsgang van de scheiding van kinderen en volwassenen, het historische infantiliseringproces, als geen ander boek onder de aandacht van pedagogen heeft gebracht. Lea Dasberg heeft tot 1980 in Utrecht gewerkt en daar veel vriendschappen opgebouwd. Ze heeft er ook enkele belangrijke theoretische standpunten verkondigd en gerealiseerd. In de eerste plaats is er haar radicale opvatting dat historische pedagogiek zo beoefend moet worden dat die relevant is voor het opvoeden nu en in de toekomst. Wat zij als “joodse pedagogiek” zag houdt in dat “...men het kind moet begeleiden naar de toekomst (scholing)”, terwijl men het daarbij “...niet moet afzonderen van volwassenen.” (blz. 151). Een tweede belangrijk principe is haar onderscheid tussen leefwereld en belevingswereld van het kind. Aansluiten bij de leefwereld, zoals veel

pedagogen en onderwijskundigen in die tijd zeiden te willen vond zij verwerpelijk: op die manier laat je arbeiderskinderen in hun arbeiderswereld. Zij wilde wel aansluiten bij de belevingswereld van het kind, maar stelde daarbij als doel nu juist de leefwereld te overstijgen. Mooie principes, die zij graag toeschrijft aan haar joodse manier van denken, en die men uiteraard ook als niet-jood aantrekkelijk kan vinden.

In 1979 werd Lea Dasberg aan de UvA benoemd tot lector “Theorie en Geschiedenis van stelsels en stromingen op het gebied van onderwijs en opvoeding”. Aan haar benoeming was drie jaar gesteggel vooraf gegaan. Gesteggel zoals dat helaas in die tijd aan veel universiteiten in de sociale wetenschappen schering en inslag was. Er waren activistische studenten en stafleden, die extreem links, marxistisch dan wel maoïstisch, georiënteerd waren en uiterst dominant in sollicitatiecommissies present waren. De vakgroep die door Lea Dasberg geleid moest worden kende twee facties: de historische pedagogen (aldaar aangeduid als “histopedes”) en de marxistisch georiënteerde maatschappijcritici. De eersten wilden Lea Dasberg voor het lectoraat, de tweeden wilden een marxistische kandidaat. Lea Dasberg werd in Utrecht gezien als links, maar voor de radicale marxisten in Amsterdam was ze duidelijk te rechts. Kennelijk wonnen uiteindelijk de histopedes. Maar toen Lea er als hoogleraar (zoals opgemerkt: lectoraten werden omgezet in leerstoelen) functioneerde had ze niet alleen weinig greep op de marxisten, maar even weinig op de histopedes, die zich intellectueel liever met de Amsterdamse historische sociologen verhielden. Ze wilden historiografie bedrijven en wilden geen gehoor geven aan Lea’s oproep de geschiedenis te verbinden met het heden en de toekomst. Aan haar zogenaamde “pedagogiek van de hoop” (Dasberg, 1980) hadden ze niet veel boodschap. De meer dan 10 promovendi die Dasberg begeleidde waren voornamelijk medewerkers uit haar Utrechtse tijd.

De biografie gaat buitengewoon uitvoerig in op allerlei tussenmenselijk gedoe in de Amsterdamse vakgroep. Gedoe dat te lokaal “dorps” is om interessant te zijn voor een

weergave van de toestand van de historische en theoretische pedagogiek. De kleinschalige ruzies en vriendschappen in de Amsterdamse groep lijken mij eigenlijk alleen interessant voor de toenmalige deelnemers, die waarschijnlijk over de retrospectie weer gemakkelijk nieuwe ruzies beginnen. Het ziet er al met al naar uit dat Lea Dasberg haar vier jaren aan de UvA met gemengde gevoelens heeft ondergaan. Een misschien wel doorslaggevende negatieve ervaring was de slechte ontvangst van haar boek over kinderboeken (Dasberg, 1981). Het boek werd niet verkocht en door zowel historici als pedagogen grondig bekritiseerd.

In 1985 vertrok Lea Dasberg naar Israël. Aanvankelijk behield ze haar leerstoel, ze verrichte officieel een onderzoek naar onderwijsvernieuwing in het gehucht Yeroham, een woestijndorp. Dit onderzoek kwam nauwelijks van de grond. De biografie maakt duidelijk dat Lea Dasberg een bijzondere reden had naar dit dorp te vetrekken: haar geliefde leerling, in wie ze zich verliefd had, woonde er (met vrouw en kinderen). Na twee jaar besloot ze definitief in Israël te blijven. In 1987 nam ze haar ontslag als hoogleraar. Ze verhuisde naar Jeruzalem, want met haar project in Yeroham is het gedaan, en een intieme relatie met haar geliefde niet gelukt (haar “grootste ontgoocheling”, blz. 217).

Lea Dasberg is geen teleurgesteld mens, ze staat buitengewoon positief in het leven. Ze is ook blij te zullen sterven onder joden (“Als ik sterf, dan liever onder joden.”, blz. 220). De laatste keer dat ze nog in Nederland optrad was in het jaar 2000, toen het zogenaamde Dasberg Debat werd georganiseerd (Dekker & Levering, 2000). Verschillende sprekers (Depaepe over haar succesboek, Levering over haar afscheidscollage, van Lierop-Debrauer over haar kinderboek analyses) gingen zeer kritisch in op haar publicaties. Dasberg reageerde nauwelijks, ze gaf nog een keer haar eigen opvattingen weer, zonder discussie, zonder debat. Ik beschouw het dan ook als een gotspe dat ze nog in 2009 beweerde “Ik heb nooit kritiek gekregen op mijn stellingen, mijn publicaties, mijn lezingen.” (blz. 175). Was zij doof

en blind voor de overvloed aan kritiek op haar werk?

De biografie verdient lof dat ze niet heeft gearzeld kritische en harde uitspraken te doen. Waar dat slaat op Lea Dasberg (ze kon niet tegen kritiek, ze gedroeg zich gênant op feestjes thuis met betrekking tot een leerling op wie ze verliefd was, ze was bezig tegen haar helpers enz.) helpt het hagiografisch schrijven te voorkomen. Bovendien heeft ze zo veel en vaak met Lea gesproken, dat die meer dan gelegenheid genoeg heeft gehad om zich te verdedigen. Dat laatste kan helaas niet gezegd worden van alle bekritiseerden. Ik beperk me tot twee voorbeelden. Op blz.155 staat een uitvoerige passage over Lennart Vriens, hoogleraar vredespedagogiek in Utrecht. Zijn vriendschap met Lea Dasberg zou zijn beëindigd in 2006, toen Lea boos werd over twee artikelen in het Tijdschrift voor Vredesopvoeding, die zij opvatte als antisemitisch. De biografie is hier niet erg helder: wie schreef die artikelen? Deed Vriens dat, of was hij verantwoordelijk als redacteur van het tijdschrift? Hoe dan ook: het fragment suggereert dat Vriens zich antisemitisch heeft geuit. Dan is het toch wel heel pijnlijk dat de biografie verzuimd heeft Vriens in staat te stellen te reageren. Simpele hoor en wederhoor ontbreekt hier (Vriens komt in de lijst met interviews op blz. 247 niet voor). Over Frieda Heyting, de latere hoogleraar filosofie en geschiedenis van de opvoeding, wordt op blz. 161 beweerd dat zij, toen Lea Dasberg hoogleraar was, “... de kant van de marxisten heeft gekozen.” Dat wordt gezegd (of geschreven, de herkomst van het lange citaat op blz. 160/161 is onduidelijk) door de geïnterviewde Mieke Schoorl, maar Heytink heeft niet kunnen reageren, zij is niet geïnterviewd.

Het moet mij van het hart dat de laatste drukproef van dit boek beter gecorrigeerd had moeten worden. Zo wordt een lange alinea onderaan blz. 15 herhaald bovenaan blz. 16; zo wordt een onderschrift bij een foto bovenaan blz. 87 abusievelijk geplaatst onderaan dezelfde bladzijde en zo zijn er nogal wat typo's, die ik hier verder laat rusten.

Ondanks mijn kritische opmerkingen vind ik toch deze biografie interessant en redelijk geslaagd, er is inderdaad enigszins sprake van een schets van een “vol mens”, waarnaar de biografie streefde. Maar hoe deze volheid mede bepaald is door de beschrevene zelf blijft een punt van zorg. De biografie heeft veel moeten leunen op het geheugen van Lea Dasberg (haar correspondentie bijvoorbeeld was er niet meer, die had ze “...in een vlaag van woede verbrand.”, zie blz. VII) en heeft te weinig consequent het principe van hoor- en wederhoor toegepast. Als we per saldo de intellectuele, zo men wil wetenschappelijke bijdragen van Lea Dasberg nuchter beschouwen dan is er niet veel meer dan een bescheiden bijdrage aan het principiële denken over joodse geschiedenis en een poging tot toepassing daarvan in de opvoedkunde.

Literatuur

- Dasberg, L. (1965). *Untersuchungen über die Entwertung des Judenstatus im 11. Jahrhundert*. Amsterdam: dissertatie.
- Dasberg, L. (1975). *Grootbrengen door kleinhouden als historisch verschijnsel*. Amsterdam: Boom.
- Dasberg, L. (1980) *Pedagogie in de schaduw van het jaar 2000: of hulde aan de hoop*. Amsterdam: oratie UvA.
- Dasberg, L. (1981). *Het kinderboek als opvoeder. Twee eeuwen pedagogische normen en waarden in het historisch kinderboek*. Assen: van Gorcum.
- De Ras, M.E.P. (2016). *Lea Dasberg, historica en pedagoog, hovenier in het hof der historie*. Diemen: AMB.
- Dekker, J. & Levering, B. (2000). *Het grote Dasberg-debat*. Amsterdam: Boom.
- Koops, W. (2016). *Een beeld van een kind. De ontwikkeling en opvoeding van het kind in historisch perspectief*. Amsterdam: Boom.
- Palmen, C. (1998). *I.M.* Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker.
- Presser, J. (1965). *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940–1945*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff - Staatsuitgeverij.
- Van Essen, M. (2012). *Wilhelmina Bladergroen. Vrouw in de eeuw van het kind*. Amsterdam: Boom

Auteur

Willem Koops is Universiteitshoogleraar “Grondslagen en geschiedenis van ontwikkelingspsychologie en opvoedkunde”. (Honorary professor “Foundations and history of Developmental psychology and Education”):

Correspondentieadres: Prof. Dr. Willem Koops, Universiteit Utrecht; Achter de Dom 20; 3512 JP Utrecht; E-mail: W.Koops@uu.nl